

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І БОРОТЬБА ОУН-УПА НА ЗАКАРПАТТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ

Василь МИЦЯНИН

Abstract: *Formation of soviet power and the struggle of the OUN-UIA in Transcarpathia in the second half of the 1940s.* The article deals with the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and detachments of the Ukrainian Insurgent Army in Transcarpathia at the final stage of the Second World War and in the postwar years, which coincided with the Sovietization of the region. It is noted that in Soviet times, the study of this problem could take place only through the prism of the struggle of «Ukrainian bourgeois nationalists». Today, historiography and the source base for studying this issue have been significantly expanded. The author emphasizes the confrontation between the nationalist movement and the Soviet government. At the same time, the actions of the punitive bodies of the USSR aimed at suppressing the armed struggle of the UIA are covered. It is noted that although the Ukrainian national movement did not become as widespread as in the rest of Western Ukraine due to objective circumstances, it caused a lot of trouble to the local party and Soviet leadership. It is noted that the whole region was covered by this movement with the dominance of mountain areas in this regard due to favorable natural and geographical conditions, remoteness from cities, roads, as well as a fairly high level of national identity of the leaders. The purposeful concealment of the facts of the OUN-UIA's activities during the communist era was aimed at silencing and tarnishing the history of this movement in Transcarpathia.

Key words: Organization of Ukrainian nationalists. Ukrainian insurgent army. Transcarpathia. World War II. Sovietization.

Abstrakt: *Formovanie sovietskej moci a boj OUN-UPA na Zakarpatsku v druhej polovici 40. rokov.* Príspevok sa zaoberá činnosťou Organizácie ukrajinských nacionalistov a jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) na Zakarpatsku v záverečnej fáze druhej svetovej vojny a v povojnových rokoch, ktoré sa časovo zhodovali so soviétizáciou regiónu. Je potrebné poznamenať, že v sovietskych časoch sa štúdiom tohto problému mohlo uskutočňovať iba cez prizmu boja „ukrajinských buržoáznych nacionalistov“. Dnes historiografia a pramenná základňa pre štúdiu tejto problematiky sa výrazne rozšírili. Autor zdôrazňuje konfrontáciu medzi nacionalistickým hnutím a sovietskou vládou. Zároveň pojednáva o činnostiach represívnych orgánov ZSSR zameraných na potlačenie ozbrojeného boja UPA. Je potrebné poznamenať, že hoci sa ukrajinské národné hnutie kvôli objektívnym okolnostiam nerozšírilo tak dobre ako na zvyšku Západnej Ukrajiny, spôsobilo to miestnym straníckym a sovietskym orgánom veľké problémy. Taktiež je potrebné poznamenať, že toto hnutie pokrývalo celý región s dominanciou

horských oblastí práve kvôli priaznivým prírodným a geografickým podmienkam, odľahlosti od miest a ciest, ako aj kvôli pomerne vysokej úrovni národnej identity horalov. Účelové utajenie skutočností o činnosti OUN-UPA počas komunistického éry bolo zamerané na umlčanie a znehodnotenie histórie tohto hnutia na Zakarpatsku.

Ключові слова: Організація українських націоналістів. Українська повстанська армія. Закарпатське. Друга світова війна. Советізація.

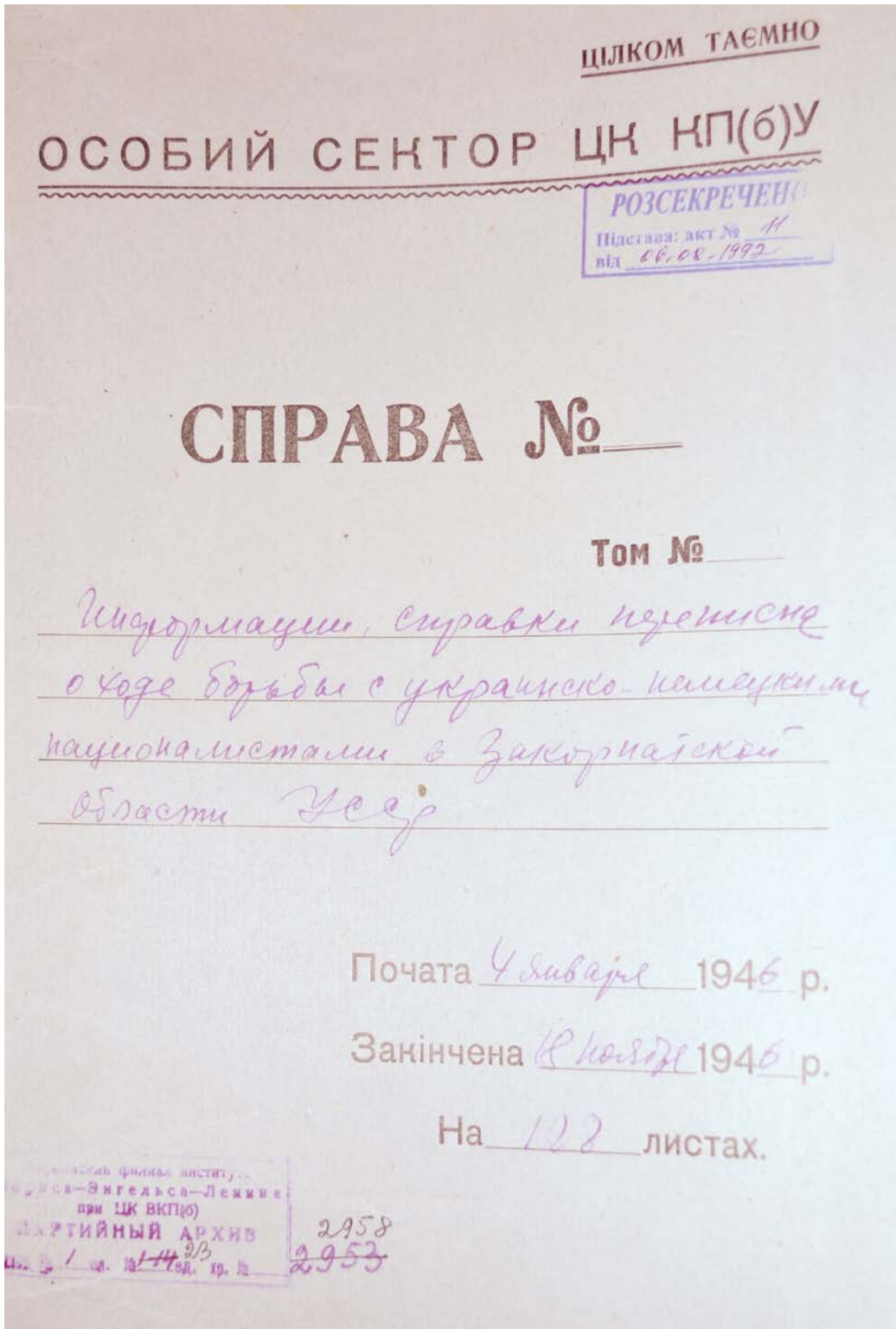
Вивчення архівних матеріалів, аналіз праць сучасних дослідників дає підставу зробити висновок про те, що становлення радянської влади на Закарпатті зустріло опір ОУН-УПА. І хоча ця боротьба не набула такого поширення як на західноукраїнських землях, компартійне керівництво не могло не зважати на неї.

В часи Радянського Союзу на питання боротьби ОУН-УПА (Організація українських націоналістів; Українська повстанська армія) історикам було накладено «табу». Якщо хтось із дослідників торкався його, то показував це у виключно негативному плані у боротьби «українських буржуазних націоналістів».

Лише із здобуттям Україною незалежності деякі дослідники почали торкатися окремих аспектів досліджуваної проблеми. Серед цих праць можемо виділити невеличку брошуру Олександера Ситника «Українська Повстанська Армія на Закарпатті»¹ та статтю Миколи Вегеша «Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–1950-ті рр.)»² опубліковану в сьомому випуску наукового збірника Ужгородського університету «Carpatica-Carpatika». В цих роботах автори на доступних їм джерелах намагалися показати головні аспекти боротьби ОУН-УПА на Закарпатті, охарактеризувати основні етапи боротьби, а також реакцію комуністичної влади та форми і методи органів Міністерства державної безпеки (МДБ) спрямовані на нейтралізацію і компрометацію цього визвольного руху.

Специфіку боротьби держави проти організацій ОУН-УПА показав у своїй статті «ОУН і КДБ» (Комітет державної безпеки) Станіслав Аржевітін³. В останнє десятиріччя ним підготовлено і опубліковано 2 публіцистично-документальні видання (на майже 3000 сторінках), що стосуються національно-визвольних змагань українців Закарпаття до та після Другої світової війни із залученням матеріалів Галузевого архіву Служби безпеки України (м. Київ)⁴.

-
- 1 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К.: Б.в., 1997. 14 с.
  - 2 ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.). In *Carpatica-Carpatika*. Випуск 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття Україною). Ужгород, 2000. С. 51-100.
  - 3 АРЖЕВІТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. In *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С.1.
  - 4 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця: Видавництво «Тезис», 2013. 868 с.; АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 952 с.; АРЖЕВІТІН, Станіслав.

Титульна сторінка архівної справи ЦДАГО України про діяльність ОУН.

Боротьбу ОУН-УПА проти колективізації⁵ і радянізації⁶ Закарпаття досліджував автор цих рядків. Дослідники Омелян Довганич⁷ та Михайло Тиводар⁸ спробували прослідкувати участь молоді у націоналістичному русі часів становлення радянської влади в краї, зокрема, Михайло Тиводар на доступних йому матеріалах Архіву Управління служби безпеки України в Закарпатській області досить детально проаналізував діяльність організації ОУН с. Бедевля.

Цінну інформацію про національно-визвольний рух дають нам розділи «Мовою документів» (С. 7-310) та «Біографічні нариси про державних і громадських діячів, майстрів літератури і мистецтва, вчених, окремих громадян» (С. 311-586), опубліковані у другому томі науково-документальної книги *«Реабілітовані історією» Закарпатська область*⁹.

Слід зауважити, що джерельна база з проблематики даного дослідження є досить таки обмеженою. З одного боку, комуністична влада на Закарпатті всіяко намагалася замести сліди своєї діяльності, особливо в перші роки радянізації. Про це може свідчити хоча б «чистка» матеріалів Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), яка на протязі 1970-1990 рр. відбулася принаймні тричі – у 1973, 1990 р. і 1991 р.¹⁰ В результаті такої «чистки» комуністичною владою було знищено майже всі справи, що стосувалися діяльності ОУН у краї¹¹. З іншого боку, певні матеріали, які б могли пролити світло на цю проблему, знаходяться в Архіві Управління служби безпеки України в Закарпатській області і доступ до них широкому колу дослідників є обмеженим.

Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України. Т. 2. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 1164 с.

- 5 МІЩАНИН, Василь. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Випуск 21. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» 2008. С. 43–46.
- 6 МІЩАНИН, Василь. *Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.* Ужгород : РІК-У, 2018. С. 354-370.
- 7 ДОВГАНИЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). In *Карпатський край.* 1996. № 8 – 12. С. 28-29.
- 8 ТИВОДАР, Михайло. Бедевлянська сільська ОУН «Перемога» 1946-1947 років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Випуск 27. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. С. 189-202.
- 9 Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область.* У двох книгах. Книга друга. Ужгород: Закарпаття, 2004. 800 с.
- 10 МІЩАНИН, Василь. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянізації Закарпаття 1946-1950 рр. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Вип. 29. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. С. 182–187.
- 11 Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 85. На 55 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 86. На 68 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 88. На 41 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 247. На 41 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 586. На 23 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 587. На 39 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 576. На 11 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 645. На 34 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990).

Починаючи з 1944 р. в міру просування фронту на Захід командування УПА-Захід все більше приділяє уваги Закарпаттю. Чим це було зумовлено? Насамперед тим, що Закарпаття на відміну від західноукраїнських земель ще не зазнало більшовицького режиму, і тому, очікуваним було сприйняття більшовиків як визволителів. «Прогнозувалося і те, що з часом просоветські настрої населення краю зміняться на антибільшовицькі», – пише дослідник цієї проблеми О.Ситник¹². На першому етапі відділам, що знаходились на території Закарпаття, не рекомендувалось проводити ніякої політико-роз'яснювальної роботи. Активізація діяльності ОУН-УПА починається після жовтня 1944 р. і особливо з часу підписання угоди між ЧСР та СРСР 29 червня 1945 р. Після того, як докотилася хвиля арештів, переслідувань, репресій над всіма, хто викликав підозру, або противився новій владі.

Вже у травні 1945 р. начальник Управління державної безпеки Закарпатської України підполковник Чередниченко видав інструкцію начальникам районних відділів державної безпеки, в якій інформував: «Перевіркою встановлено, що такі об'єкти, як кіно, кав'ярні, ресторани, приватні закуочні, різноманітні майстерні, перукарні, фотографії, заїжджі двори, базари та ін. місця скупчення публіки не закриті нашою агентурою»¹³. Розроблений комплекс заходів дав свої результати.

У червні 1945 року органи Держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію сітки ОУН в краї. В результаті арештів, проведених в липні-грудні 1945 р., організація була ліквідована. Лише деяким патріотам вдалося емігрувати за кордон.

Викриті каральними органами представники українського національного руху засуджувались спеціальним судом Закарпатської України на тривалі терміни ув'язнення, а то й до вищої міри покарання – розстрілу. Розглядалися такі справи, зазвичай, на закритих засіданнях із формулюванням «Винуватість підсудних доведена матеріалами справи, також їх особистим зізнанням». Для прикладу наведемо кримінальну справу М. Ороса, І. Немеша, П. Визичканича, В. Форкоша, Ю. Паш, М. Криванича, І. Габорця, І. Ороса, звинувачених у зв'язках та діяльності ОУН-УПА в краї. Так, у судовому вирокі зазначено, що Михайло Орос, будучи ще учнем, став членом об'єднання українських націоналістів, в якому перебував до арешту, тобто до жовтня 1945 року. Іван Немеш також був членом цієї організації з 1941 р. до дня арешту – 9.X.1945 року.

У справі доводилося, що підсудні Орос та Немеш через два місяці після приходу частин Червоної армії на територію Закарпатської України, зв'язавшись з «крайовим провідником бандеровських банд УПА» Бандусяком Дмитром, за ініціативою Бандусяка і Ороса створили на території Закарпатської України організацію українських націоналістів, завданням якої була боротьба з Червоною армією, створення «так званої «самостійної України».

12 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті...* С. 2.

13 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викоринення Карпатської України*. Т. 2. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. С. 97.

Слідчі доводили, що підсудний М. Орос, був активним членом ОУН, керівником відділу пропаганди, поширював серед населення націоналістичну літературу, а також листівки із закликом терористичної боротьби щодо радянських працівників, командирів Червоної армії. Підтримував зв'язок з керівниками «бандерівських» організацій, які знаходилися в Станіславській області, залучав нових членів ОУН, мав зброю, яку від нього забрали при затриманні. Окрім того, проводив організаційну роботу по створенню збройних загонів.

І. Немеш, на переконання слідчих, був начальником відділу постачання, заготовляв продукти харчування, зброю, мав зв'язок із керівниками «банд», які перебували в Станіславській області.

У липні 1945 р. до організації вступив П. Визичканич. Тут він виконував роль зв'язкового, зберігав націоналістичну літературу. Юлія Паш «маючи злочинний зв'язок з підсудним Орос та іншими націоналістами» виконувала роль зв'язкової, постачаючи бланками оунівців, які вона крада будучи працівницею лісництва.

М. Криваничу, В. Форкошу, І. Оросу, І. Габорцю приписувалася роль зв'язкових. В. Форкош, як працівник типографії, також постачав оунівців бланками посвідчень, а І. Габорець «утримував конспіративну квартиру».

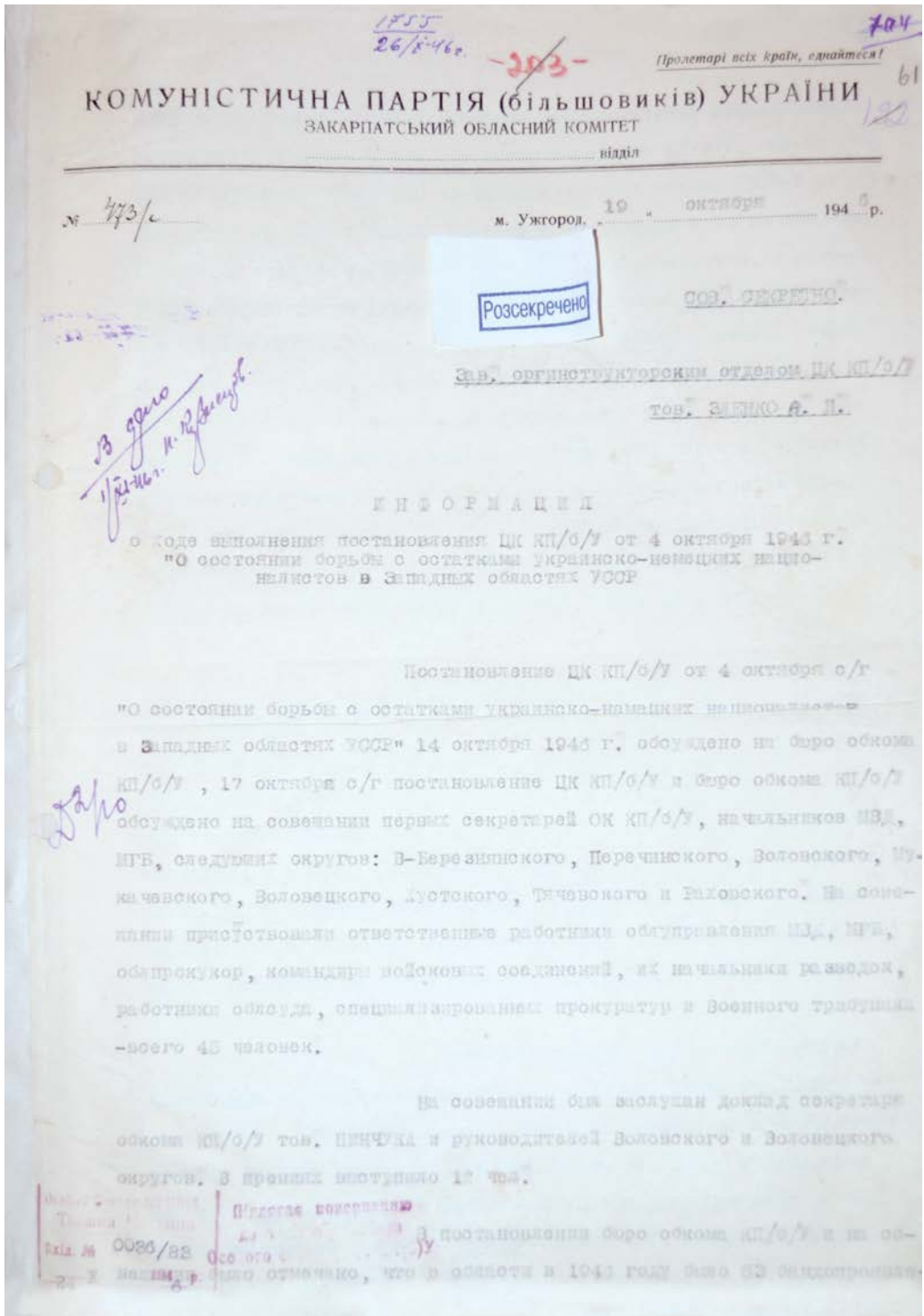
14 січня 1946 р. спеціальний суд приговорив М. Ороса до розстрілу, І. Немеш отримав 20 років із конфіскацією майна та обмеженням виборчих прав ще на 5 років, П. Визичканич, Ю. Паш – 10 років з обмеженням у правах на 5 років, В. Форкош, М. Криванич, І. Габорець отримали 10 років ув'язнення з конфіскацією майна та обмеження виборчих прав на 5 років, І. Орос мав відбутися покарання 2 роки без обмеження прав¹⁴. Групу вдалося викрити із-за інформацій агентів радянських спецслужб, так само як і ліквідувати одного з лідерів ОУН Дмитра Бандусяка¹⁵.

Після розгрому ОУН в Закарпатті, перед Крайовим Проводом ОУН «Захід-Карпати» виникло завдання створення оунівського підпілля в краї заново. Необхідно відзначити, що весною 1945 р. пройшла реорганізація ОУН, в результаті якої був створений Провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п'ять окружних Проводів ОУН, а саме: Стрийський, Калуський, Станіславський, Коломийський, якому підпорядковувалась Буковинська надрайонна ОУН і Закарпатський.

На цей час Провід ОУН обережно вів себе на Закарпатті. Керівники ОУН «Захід-Карпати» не відмовляючись від терору проти радянсько-партійного активу, все-таки, поставили своїм головним завданням ведення антирадянської пропаганди серед населення і особливо серед молоді, з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. І тільки тоді, коли буде створено сприятливий ґрунт, планувалось відроджувати організоване підпілля. Влітку 1946 р. Провід ОУН «Захід-Карпати» випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалось спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилось: «Українці Закарпаття! 1944 рік вписується в історію

14 Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. У двох книгах. Книга друга. Ужгород : Закарпаття, 2004. С. 78-79.

15 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. С. 614-617.

Перша сторінка інформації «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР». 1946 рік. In ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.23. – Спр.2958. – Арк. 61.

закарпатської землі, як ще одна чорна дата. Замість згаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшовицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття Червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу»¹⁶.

Перший відновлений Закарпатський окружний Провід ОУН був створений влітку 1946 року крайовим провідником ОУН «Робертом» виключно з галичан. Керівником Закарпатських оунівців був призначений Семен Гут (псевдонім «Тиміш»), який до цього діяв на Самбірщині. Керівником СБ (служба безпеки) Крайовий Провід ОУН направив на Закарпаття Антона Літуса, який у нашому краї діяв під псевдонімом «Летун».

5 серпня 1946 р. загін «Тиміша» здійснив напад на с. Верхні Ворота, під час якого оунівці вбили секретаря партійної організації села Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б) (Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)), а також ініціатора організації колгоспів Федора Комара. Після цього «Тиміш» з невеликим загonom, у складі 11 чоловік, знову з'явився на Закарпатті. Бойовики «Тиміша» були зафіксовані органами Держбезпеки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. в с. Смоголовиця, Іршавського району, вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом їх відпустили. В лютому 1948 року «Тиміш» загинув поблизу с. Кульчиці, Дрогобицької області, ведучи нерівний бій з опергрупою МДБ¹⁷.

Протягом липня 1946 р. у ряді сіл верховинських районів Закарпаття, зокрема Колочава-Горб, Негровець, Лази, Нижні Верецьки та ін. було відмічено цілий ряд випадків появи загонів УПА, котрі проводили агітаційно-просвітницьку роботу серед населення, а також експропріювали майно радянських торгових закладів та господарств¹⁸.

У радянській історіографії панувала думка, що надіслані з метою пропаганди загони «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» «ніяких результатів не дали», бо «населення Закарпаття відноситься до ОУН вороже». Це твердження зовсім відкидають документи ОУН. Так, наприклад, після закінчення мітингу в с. Німецька Мокра до командира відділу підійшов один з учасників мітингу і сказав: «В моєму селі нас 40 чоловік, що прийшли з чеського легіону. Всі маємо зброю. Начувані про вашу боротьбу, ми хочемо разом з вами воювати, бо далі не можемо жити у більшовицькій неволі...»¹⁹. Після закінчення мітингу в с. Колочава-Лази до командира прийшов юнак та попросив дати, або хоч позичити йому зброю, щоб він міг вбити голову сільради «явного енкаведистського агента». Забігаючи наперед відзначимо, що останній був вбитий у 1948 році. Вже 24 липня

16 МІЩАНИН, Василь. *Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)*. Ужгород : Закарпаття, 2000. С. 96.

17 ВЕГЕШ, Микола. *Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)*... С. 79-80.

18 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*... С. 4

19 Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. 1982. С. 340.

1946 р. на бюро Закарпатського обкому КП(б)У (Комуністична партія (більшовиків) України) було затверджено цілий ряд заходів по посиленню боротьби із «бандерівцями». До них залучались МДБ, МВС (Міністерство внутрішніх справ), військові та партійно-радянські органи. Проти повстанців було проведено 50 операцій та 15 облав, в результаті яких – 15 чоловік було вбито, 10 поранено і 9 полонено. Також було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1176 чоловік²⁰.

Однак це не вплинуло на дії УПА. Тільки в жовтні 1946 р. вони провели 9 антибільшовицьких мітингів у селах Іршавського та Свалявського районів²¹. Всього ж протягом 1946 р. було зареєстровано 63 випадки появи і діяльності відділів загонів ОУН-УПА, з них розкритими називалось 19²².

Діяльність УПА продовжувалася і в 1947 році. Крайовий Провід ОУН влітку 1947 р. почав створення нового складу Закарпатського окружного Проводу, який теж складався з галичан. Відзначимо, що у травні 1947 р. репресивно-каральні органи фактично ліквідували Закарпатську округу ОУН («Срібна»). Територію Закарпатської округи керівництво Карпатського краю розподілило між прилеглими округами: Дрогобицького (Закарпатський район), Калуського (Хустський надрайон) та Коломийського (Рахівський надрайон)²³. У серпні 1947 р. сформовано новий склад Закарпатського окружного проводу ОУН. Керівником став колишній провідник Вигодського районного проводу «Булевар». Його заступником і референтом з пропаганди призначили «Кумпановича»²⁴.

Керівником був призначений колишній провідник Вигодського районного Проводу ОУН «Булевар». Його заступником і референтом по пропаганді призначили «Кумпановича». Останній вже неодноразово побував на Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. «Булевар» провів на Закарпатті значну розвідувальну підготовчу роботу. В с. Колочава-Лазі він встановив зв'язок з батьком і сином Сюгаями, а також з колишнім комендантом Карпатської Січі в цьому селі Миколою Шимонею. Заручилися вони також підтримкою місцевого греко-католицького священика Бобика. Саме через них вони розповсюджували антирадянські листівки і журнали²⁵.

В 1947 р. продовжували діяти й окремі загони УПА. Так, 27 червня повстанці відділу «Журавлі» знищили в с. Лисичево Іршавського округу телефонну централь та роззброїли двох її працівників, що там знаходились. У липні цього ж року на Іршавщині з'явилася нова боївка ОУН, котра прибула з Дрогобицької області. Очоловав її уродженець Сумської області Сергій Кривопишин. Органи-

20 ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 907. Арк. 21-24.

21 Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. 1982. С. 427.

22 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті...* С. 5.

23 ІЛЬНИЦЬКИЙ, В. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 81-82.

24 ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди»*. Книга 21 Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. С. 25.

25 ВЕГЕШ, Микола. *Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)...* С. 80-81.

ми Держбезпеки були заарештовані 5 членів боївки і 9 їх прихильників із числа місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 чоловік. 17 липня 1947 р. в с. Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і зліквідували її голову Копашука – знаного партійця і вислужника МДБ. На території Волівського округу в 1947 р. діяли загони «Буревія» та «Вишні», котрі тривалий час тримали в остраху радянські органи влади. В результаті каральних акцій проти цих загонів було заарештовано 49 повстанців та їх прихильників.

Мала місце діяльність ОУН-УПА і на Хустщині, де ще живою була героїчна слава захисників Карпатської України. В с. Копашнево діяла група Василя Пригари, яка здійснила 5 антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. жителі сіл Лоза і Горінчево, Хустського округу, камінням прогнали зі своїх полів трактористів та представників радянської влади, які намагалися провести оранку піль призначених проти волі селян під колгоспне господарство²⁶.

За свідченням документів у цьому році місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у тому числі: 6 замахів і атентатів, в результаті яких було вбито 6 радянських активістів, із них – двох голів сільрад; один напад на сільську Раду; три напади на винищувальні батальйони. Органам вдалося знешкодити у 1947 р. сім формувань ОУН-УПА.

19 жовтня 1946 р. заступник завідувача оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У Н.Сімонов направив завідувач оргінструкторського відділу Центрального Комітету (ЦК) КП(б)У А. Зленку розлогу, «цілком таємну», інформацію «Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР»»²⁷. У ній він інформував свого начальника, що це питання обговорювалося на засіданні бюро обкому КП(б)У (14 жовтня 1947 р.) та нарадах перших секретарів окружних комітетів КП(б)У Великоберезнянського, Волівського, Мукачівського, Хустського, Тячівського і Рахівського округів, де націоналістичний рух був найпоширенішим. На таких зборах обов'язково були присутніми «відповідальні працівники» облуправління МВС, МДБ, обласний прокурор, командири військових з'єднань, працівники обласного суду, спеціалізованих прокуратур та військового трибуналу.

У постанові бюро обкому КП(б)У відзначалось, що в Закарпатській області у 1946 р. було зафіксовано 63 «бандитські прояви». На думку партійного керівництва: «Відбулося це тому, що окружками і міськкоми КП(б)У, органи МДБ, МВС не виконали повністю постанови бюро обкому КП(б)У від 24 липня ц.р. «Про факти бандпроявів у Воловецькому і Волівському округах», в якому вказувалося на активізацію бандитів, терор проти партійно-радянського активу і населення області»²⁸. Вже тоді в низці округів пропонувалося створити винищувальні батальйони.

26 Там само. С. 83-84.

27 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 61-69.

28 Там само. Арк. 62.

ОУНівці на привалі. URL: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/oun-upa-na-zakarpatti-pravda-yakazamovchuvayasa-09042015181500>

Відзначалось, що створені у Воловецькому, Тячівському і Волівському округах до створення таких винищувальних батальйонів підійшли формально. До прикладу, подібні підрозділи у Воловецькому окрузі були створені тільки у 7 селах і то в неповному складі, а в решті 25 селах округу «заражених бандитизмом» взагалі не організовані. У Нижніх Воротах із 20 членів таких підрозділів несло службу тільки 4-5, бо їм не видавали пайки. Крім того, відзначав інструктор обкому, що ці підрозділи «засмічені чужо ворожими елементами. Так, наприклад, боець с. Біласовиця – Мендак Ю.Н. – куркуль, служив в угорській армії, використовує найману робочу силу, Халус також був на східному фронті, їздив в село Кривка Дрогобицької області де був присутній на засіданні бандерівців, Ковачі Федір і Михайло були активними січовиками. Всього із 9 бійців 3 січовики і 6 куркулів»²⁹.

²⁹ Там само.

Інший подібний факт зафіксований у с. Присліп Волівського округу. Тут член підрозділу «активний «січовик» Головка» отримавши завдання від ОУНіців організував із жителів навколишніх сіл групу, яка мала на меті добувати зброю і боєприпаси. Група пограбувала кооператив, забрала із собою секретаря парторганізації, вбила уповноваженого МВС. У Тячівському окрузі із 120 членів таких формувань 21 «має зв'язок з бандитами»³⁰.

«Проникнення у винищувальні батальйони ворожих елементів сталося із-за злочинного відношення начальників окрвдділів МВС до підбору і підготовки бійців. Окружками КП(б)У не прийняли в цій справі участі і не забезпечили підрозділи потрібним партійним і комсомольським прошарком... Тячівський, Волівський, Воловецький округками КП(б)У не проводять серед бійців політико-виховної роботи, не організували військової підготовки, не прийняли необхідних дій до забезпечення їх зброєю та боєприпасами»³¹, – інформував заступник завідувача оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б) У Н.Сімонов.

На думку партійного керівництва, саме із-за відсутності бойових підрозділів Воловецький округ піддається частим нападам озброєних націоналістів. Тільки у серпні-вересні 1946 р. тут було пограбовано кооперативи на загальну суму понад 50 тисяч рублів. Тільки 14 липня 1945 р. у селі Лазі, пограбувавши кооператив на суму 22.658 рублів, повстанці пригощали селян горілкою і співали з ними гімн «Ще не вмерла Україна»³². 21 серпня 1946 р. в с. Широкий Луг Тячівського округу ОУНівці провели збори в сільраді на яких були присутніми 20 селян спалили портрети керівників СРСР та документи сільради, пограбували магазин³³.

14 вересня 1946 р. с. Річка Волівського округу 14 озброєних людей зайшли в адмінбудинок, де проходили комсомольські збори, провели з комсомольцями виховні бесіди, роздали антирадянські листівки та забрали комсомольські квитки³⁴.

Н. Сімонов відзначав: «Українські націоналісти антирадянську агітацію серед населення округів: Мукачівського, Перечинського, Тячівського та ін. намагаючись охопити своїм впливом окремі прошарки населення, особливо молодь. За допомогою терору, погроз, розгнужданої антирадянської агітації, вони намагаються залякати населення нашої області, зірвати заходи, намічені радянською владою»³⁵. Як приклад наводилося вбивство секретаря парторганізації с. Н. Ворота Григи, його жінки та ще одного комуніста. Тому пропонувалось проведення політичної агітації з врахуванням місцевих особливостей, здійснюючи диференційний підхід до окремих груп населення, робітників, селян, інтелігенції, молоді, жінок, переселенців.

30 Там само. Арк. 63.

31 Там само. Арк. 64.

32 Там само. 32, 63.

33 Там само. Арк. 63.

34 Там само. Арк. 64.

35 Там само. Арк. 65.

План заходів з «ліквідації банд» передбачав: координацію дій органів МВС і МДБ, створення спільних оперативних груп, залучення в них найбільш досвідчених чекістів; створення пересувних груп, із залученням в них бійців, які знають місцеві звичаї і традиції; встановлення суворої звітності перед обласними управліннями; покарання винних у зриві операцій; перегляд агентурної мережі, сформувавши її із людей «внушаючих довір'я»; максимальне використання військ МВС, звільнивши їх від іншої роботи «не пов'язаних з бандами ОУН, УПА»³⁶. Категорично заборонялось передавати то телефону відкритим текстом інформацію про боротьбу проти українських націоналістів.

Облпрокурору та уповноваженому міністерства юстиції вказувалось на прийняття рішучих мір в роботі прокуратур та судів «використавши у боротьбі з українсько-німецькими націоналістами наші радянські закони»³⁷.

Серед агітаційно-пропагандистських заходів слід відзначити: проведення в кожному з округів на систематичних лекцій, доповідей в селах про переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, завдань, які стоять перед «радянським народом» у п'ятирічці, «роз'яснення» міжнародної ситуації; для цього максимально використовувати обласний, окружний активи та інтелігенцію; систематично проводити збори и селян, використовувати політичну агітацію «по десятихатках».

Окремо надавалися інструкції редакторам обласних та окружних газет. Вони мали розміщувати друкувати статті «з питань пропаганди п'ятирічного плану, про українсько-німецьких націоналістів, нещадновикриваючий, як злісних ворогів українського народу, невпинно виховувати все населення в дусі відданості Радянській Батьківщині, комуністичній партії, товарищу Сталіну»³⁸. Для цього пропонувалось розширити сітку робкорів, сількорів, особливо з місцевого населення, організувати регулярну доставку в села газет і журналів.

Незважаючи на такі дії влади рух ОУН-УПА не зменшився. Тільки з березня по травень 1948 р. було зафіксовано 6 випадків діяльності підпілля ОУН-УПА. У період 1947–1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Міжгірщині. Тут діяли загони «Бойко», «Гайдамаки» та ін.³⁹. Виступи проти колективізації були відмічені й у Воловецькому окрузі. Так, у 1949 році поблизу с. Гукливе боївкою ОУН було вчинено замах на одного з керівників Воловецького району Терелю. Останній, разом зі своєю охороною, повертався з Гукливого, де напередодні було організовано колгосп.

Взагалі проведення колективізації на Закарпатті зустріло значний опір у селян. В краї ніколи не було общинного господарювання. Кожен з діда-прадіда змагався на власну землю. Закарпаття мало свої особливості, як чисто географічного, так і историко-культурного характеру – невелика частина орних земель, особливо в гірських районах, багатівікове перебування краю у складі Угорщини, а згодом Чехословаччини з особливостями їх агрокультури та соціальної організації села – не могли не позначитись на процесі проведення

36 Там само. Арк. 66-67.

37 Там само. Арк. 67.

38 Там само. Арк. 69.

39 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К., 1997. С. 8-9.

колективізації, на психології і укладі життя закарпатського селянина в умовах командно-бюрократичної системи.

Віками вистраждана мрія про землю не покидала селянство і воно протидіяло колективізації як могло. Одним з перших проявів цього спротиву був опір натуральним поставкам державі своєї продукції. Наступним кроком були так звані «бабські бунти». Часом ексцеси закінчувалися трагічно для «організаторів» колгоспу. Так, 4 серпня 1947 р. у селі Діброва Тячівського округу о 10 годині ранку натовп односельчан убив голову новоствореного колгоспу І.І.Черничко. До «бунтівного» села одразу ж прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік⁴⁰. Активно підтримували селян у їхніх виступах проти колективізації відділи УПА.

Для боротьби проти «українського націоналізму» владою активно використовувалися військові органи СМЕРШу («Смерть шпіонам»). У січні 1945 р. в Закарпаття були направлені 7 чекістів з Міністерства державної безпеки (МДБ), а в березні-квітні формується окружний відділ 2-Н для боротьби з бандитизмом («ББ») ускладі 11 оперуповноважених, які були відправлені в кожний район області. Головним завданням цього відділу була ліквідація підпілля Організації Українських Націоналістів (ОУН) і викриття Української Повстанської Армії (УПА), яка періодично здійснювала рейди у верховинські райони краю. Безпосередньою ліквідацією груп ОУН-УПА займалися винищувальні батальйони, які створювалися у системі Управління внутрішніх справ. За даними Станіслава Аржевітіна: «На 1 січня 1947 року в Закарпатській області було сформовано 13 винищувальних батальйонів загальною кількістю 1680 чоловік. За їхньою «благонадійністю» стежили 86 інформаторів КДБ»⁴¹.

Найбільш підступним методом, який широко практикувався репресивним апаратом Радянської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціального призначення органів НКВС-МДБ, що діяли під виглядом самих націоналістичних формувань УПА, а потім у вигляді боївок СБ (служба безпеки) ОУН упродовж 1944 – 1953 рр. при кожному регіональному відділенні НКВС-МДБ. Метою створення та діяльності провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи по виявленню провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН-УПА для компрометації національно-визвольної боротьби та опаплювання самої ідеї Самостійної Соборної Української Держави; нацькування різних верств українського населення між собою, сіяння ворожнечі, протиставлення Західної і Східної України.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи значної шкоди визвольному рухові ОУН-УПА. Іноді між ними і органами МДБ виникала навіть конфронтація, оскільки провокативна

40 ЛЕМАК, Василь. Колективізація на Закарпатті: як це було? Ін *Новини Закарпаття*. 1993. 6 травня. С. 5.

41 АРЖЕВІТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. Ін *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С. 1.

діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити – хто ж вбиває та грабує населення. Чи це дії окремих кримінальних злочинців, чи спланована діяльність груп спеціального призначення? Так, зокрема, група агентів-боївників Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області в складі М. Антоня, П. Антоня, П. Лемка, В. Тегзи під керівництвом Кармелюка на протязі 1948 року на території округу, під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань. Зброю вони одержали в Хустському відділенні МДБ⁴².

У 1950 р. органами МДБ була викрита «Спілка визволення Закарпаття» у Мукачівському районі. Серед її основних завдань було: залучення до діяльності організації нових членів, поширення антирадянських листівок, здійснення диверсійних актів у колгоспах. 8 її членів було заарештовано і засуджено на тривалі строки. В ході слідства було встановлено, що причиною створення організації стали факти негативного ставлення населення краю до проведення колективізації⁴³.

Трагічною була і доля учасників молодіжної організації «Воля», яка існувала в кінці 1949 – до поч. 1950 рр. Не бажаючи вступати в комсомол учениці 9 класу Великолучківської середньої школи створюють власну організацію. Займалися вони, в основному, поширенням листівок, написанням віршів антирадянського змісту. Організацію було розкрито... Вирок суду жорстокий. Керівників організації Ю. Хома, В. Липей, Ю. Рубіш були засуджено до 25 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав ще на 5 років. «За боротьбу проти радянської влади, за створення самостійної України», – як йшлося у матеріалах слідства⁴⁴. Загалом рух УПА існував на Закарпатті до 1953 – 1954 рр., але останні два роки – у вигляді окремих проявів.

Роблячи певний підсумок діяльності ОУН-УПА на Закарпатті, слід зазначити, що увесь край був охоплений цим рухом. Хоча домінували у цьому відношенні гірські райони через сприятливі природно-географічні умови, віддаленість від міст, шляхів сполучень; досить високого рівня національної самосвідомості верховинців. Цілеспрямоване замовчування і прикриття фактів діяльності ОУН-УПА в комуністичні часи мали на меті замовчування і запламування цього руху на Закарпатті.

Джерела та література:

- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця : Видавництво «Тезис», 2013. 868 с.
- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 952 с.
- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 2. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 1164 с.

42 ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)... С. 88.

43 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К., 1997. С. 10.

44 ДОВГАНІЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). Ін Карпатський край. 1996. № 8 – 12. С. 28-29.

- АРЖЕВИТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. In *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С. 1.
- ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.). In *Carpatica-Karpatika*. Випуск 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття Україною). Ужгород, 2000. С. 51-100.
- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 85: *Информации, справки обкома в ЦК КП(б)Украины о фактах бандпроявлений, чрезвычайных происшествиях, и о политическом настроении населения в области (03. 04. 1946 – 10. 12. 1946)*. На 55 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 587: *Справки, докладные записки, спецдонесения органов МВД о бандпроявлениях ОУН на территории области (05. 03. 1948 – 14. 12. 1948)*. На 39 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 645: *Информации окружкомов партии о выполнении Постановления ЦК КП(б)У от 01. 06. 1948 г. «Об улучшении массово-политической работы, дальнейшем развитии колхозного строительства и ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях Украины» (10. 08. 1948 – 07. 10. 1948)*. На 34 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 247: *Информации обкома партии, оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У о фактах бандпроявлений, чрезвычайных происшествиях и политическом настроении в области (29. 04. 1947 – 27. 12. 1947)*. На 41 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 576: *Информации обкома партии ЦК КП(б)Украины о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 1-го июля 1948 г. «Об улучшении массово-политической работы, дальнейшем развитии колхозного строительства и ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях УССР» (06. 08. 1948)*. На 11 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 586: *Информации работников обкома, окружкомов партии, о террористических актах банд ОУН на территории области (26. 07. 1948 – 20. 08. 1948)*. На 23 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 86: *Информации, оргинструкторского отдела о бандпроявлениях, чрезвычайных происшествиях, политическом настроении в области (14. 01. 1946 – 10. 12. 1946)*. На 68 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 88: *Сообщения органов МБГ, МВД о фактах бандпроявлений и чрезвычайных происшествиях в области (24. 01. 1946 – 17. 11. 1946)*. На 41 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 907: *Справки, докладные записки МГБ, МВД о фактах антиколхозных и антисоветских выступлений кулацких и других антисоветских элементов (14. 01. 1949)*. На 37 арк.
- ДОВГАНИЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). In *Карпатський край*. 1996. №8–12. С. 28–29.
- ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
- ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії*. Серія «Події і люди». Книга 21 Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. 126 с.

- ЛЕМАК, Василь. Колективізація на Закарпатті: як це було? In *Новини Закарпаття*. 1993. 6 травня. С. 5.
- Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. 1982. 637 с.
- МІЩАНИН, Василь. *Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)*. Ужгород : Закарпаття, 2000. 138 с.
- МІЩАНИН, Василь. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 21. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» 2008. С. 43–46.
- МІЩАНИН, Василь. *Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.* Ужгород : РІК-У, 2018. 644 с.
- МІЩАНИН, Василь. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянізації Закарпаття 1946-1950 рр. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 29. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. С. 182–187.
- Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. У двох книгах. Книга друга. Ужгород : Закарпаття, 2004. 800 с.
- СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К. : Б. в. , 1997. 14 с.
- ТИВОДАР, Михайло. Бедевлянська сільська ОУН «Перемога» 1946-1947 років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 27. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. С. 189–202.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958: *Інформації, справки, переписка о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в Закарпатской области УССР (04. 01. 1946-18. 11. 1946)*. На 128 арк.